

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΟΜΗΡΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

II. Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΣΠΟΥΔΗ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Θέμα τῆς πρώτης μου ὁμιλίας ἦταν κυρίως τὸ πρόβλημα τῆς Γραμμικῆς Γραφῆς Β, καὶ οἱ συνέπειες ποὺ εἶχε ἡ ἀποκρυπτογράφησὶς τῆς στὶς Ὅμηρικες σπουδές. Ὅλες οἱ συνέπειες φυσικὰ δὲν μπορούσαν ν' ἀναφερθοῦν, γι' αὐτὸ καὶ ἀσχολήθηκα μὲ δύο μονάχα — ἴσως τὰ πιὸ σημαντικὰ — προβλήματα. Πρῶτα τὸ ζήτημα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας γενικὰ καὶ τῆς Ὅμηρικῆς γλώσσας εἰδικότερα, καὶ ἀναφέρθηκα στὴν ἐξήγησιν τῶν Porzig-Risch ὅπως τροποποιήθηκε μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφησιν τῆς Γραμμικῆς Β καὶ ὕστερα σκιαγράφησα τὸν Μυκηναϊκὸ κόσμον σ' ἀντίθεσιν μ' ἐκείνον τῶν ἐπῶν. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι τὰ Ὅμηρικὰ ἔπη διατηροῦν μιὰ ἀμυδρὴ μονάχα εἰκόνα τοῦ κόσμου ποὺ ἀντιπροσωπεύουν οἱ πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β καὶ ὅτι ὅχι μόνον ὁλόκληρο τὸ πολύπλοκο κοινωνικὸ οἰκοδόμημα τῶν Μυκηναίων ἐξαφανίστηκε, μὰ καὶ αὐτὴ ἡ μνήμη τοῦ ξεχάστηκε καὶ τέλος ὅτι λίγα μόνον σημεῖα ἐπαφῆς τῶν δύο κόσμων — κατὰ κανόνα ἀσήμαντα — ἐπέζησαν. Ἐτσι γεννᾶται φυσιολογικὰ τὸ ἐρώτημα: πῶς συνέβη ὥστε ἓνα μέρος τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου νὰ ἐπιζήσει στὴν ἐπικὴ ποίησιν, ἀφοῦ ἓνα διάστημα 4-5 αἰώνων χωρίζει τὴν Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀλφαριθμητικῆς γραφῆς;

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ μᾶς φέρνει στὸ θέμα τῆς σημερινῆς ὁμιλίας· εἰδικότερα τὸ θέμα αὐτὸ ἐντάσσεται στὴν Συγκριτικὴ, ὅπως λέγεται, Σπουδὴ τῶν ἐπῶν ποὺ ἀνακαί-νισε ἓνας Ἀμερικανὸς ὁ ὁποῖος πέθανε σὲ ἡλικίαν 33 ἐτῶν. Ὁ Milman Parry, ὅσο σύντομη κι ἂν ὑπῆρξε ἡ ζωὴ του, βρῆκε τὴ δύναμιν νὰ ταράξει τὰ λιμνασμένα νερά

καὶ νὰ βγάλει τὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀδιέξοδο, ὅπου τὴν εἶχαν ὀδηγήσει σχετικὰ μὲ τὸ Ὅμηρικὸ ζήτημα ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα τὰ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, οἱ Ἑνωτικοὶ καὶ οἱ Χωρίζοντες. Αὐτοὶ δηλαδὴ ποὺ πρέσβευαν ὅτι ἕνας ποιητὴς συνέθεσε καὶ τὰ δύο ἔπη — *Ἰλιάδα* καὶ *Ὀδύσσεια* — καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ τὰ ἀπέδιδαν σὲ δύο διαφορετικοὺς ποιητές. Στὴ νεότερη ἐποχὴ μερικοὶ φιλόλογοι προχώρησαν ἀκόμη πιὸ πολὺ: ὑποστήριζαν ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἦταν ἔργο πολλῶν ἀνώνυμων ποιητῶν.

Ἀνατρέχοντας τὴ στιγμὴ αὐτὴ στὸ παρελθὸν δὲν εἶναι πάντοτε εὐκολο νὰ δικαιολογήσει κανεὶς τὶς προσπάθειες τῶν Ὀμηριστῶν ἀπὸ τὸ ποσὸ ἢ τὸ ποιὸν τοῦ ἔργου τους. Οἱ ἐνωτικοὶ εἶχαν τὴν τάση ν' ἀπορρίπτουν τὰ κελεύσματα τοῦ λογικοῦ, ἐνῶ οἱ ἀναλυτικοὶ ἐσφαλλὰν κἀνοντας πολὺ μεγάλη χρῆση τοῦ λογικοῦ τους. Ἄν οἱ ἀναλυτικοὶ ἦταν κατὰ κανόνα πνευματικότεροι, δὲν ἦταν ὅμως προικισμένοι μὲ τὸ ἀναγκαστὶ λογοτεχνικὸ αἶσθημα. Γιὰ τὸν Wilamowitz, π.χ., ἡ *Ἰλιάδα* ἦταν ἓνα «ἄθλιο συμπίλημα». Μεταξὺ ἄλλων πίστευε ὅτι ὁ Ὅμηρος χρησιμοποίησε διάφορα πρῶιμα ποιήματα, καὶ μεταγενέστεροι ποιητὲς μὲ τὴ σειρὰ τους εἶχαν κἀνεὶ προσθήκας ἢ μετέβαλαν τὸ ἔργο του. Ὅσο καὶ ἂν καταδικάζει κανεὶς ὁλότελα τέτοιες κρίσεις, εἶναι δύσκολο νὰ δεῖ πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ προκύψουν καλύτερες ἀπ' αὐτὲς μὲ τὴν ὀρθολογικὴ φιλολογικὴ προσέγγιση ποὺ χρησιμοποιεῖ ἀφειδῶς ἡ λεγόμενη «ἀνώτερη κριτική», ἡ κριτικὴ δηλ. ἐκείνη ποὺ ἐφαρμόστηκε στὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ συνήθως ἀντιτίθεται στὴν αὐστηρὴ κριτικὴ τοῦ κειμένου, ὅπως τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν κλασικὴ φιλολογία. Γιὰ παράδειγμα, ἡ συνηθισμένη γνώμη ὅτι στίχοι ποὺ ἐπαναλαμβάνονται ἢ ἠχηρὲς φράσεις εἶναι ἀπόδειξις φθορᾶς καὶ παρεμβολῶν στὰ κείμενα, ἀπλούστατα δὲν εἶχε θέση στὴ μελέτη τοῦ Ὀμήρου. Ἀκόμη πιὸ σοβαρὸ σφάλμα ἦταν ἡ σιωπηρὴ προϋπόθεση ὅτι ποίηση καὶ πεζὸς λόγος διέπονται ἀπὸ τὴν ἴδια λογικὴ, σὲ σημεῖο ποὺ οἱ ἐπιφανειακὲς ἀσυνέπειες τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν θεωροῦνταν ἱκανὰ ἐπιστημονικὰ κριτήρια γιὰ ν' ἀποδείξουν τὴν πολλαπλότητα — καὶ μὰζι τὴν ἀνικανότητα — τῶν δημιουργῶν τῶν ἐπῶν.

Ὅμως τὸ ἔργο τοῦ Ὀμήρου ποτὲ δὲν θὰ ἱκανοποιήσει τὰ πολλὰ κριτήρια, ἱστορικά, φιλολογικὰ καὶ γλωσσολογικὰ ποὺ τοῦ φόρτωσε ὁ 19ος αἰώνας. Δὲν ἐννοῶ ὅτι ἡ ποίηση εἶναι ἀσύδοτη καὶ μπορεῖ νὰ παραβιάζει λογικὴ καὶ συνέπεια, ἀλλὰ ὅτι μόνον τῆς ποίησης δὲν εἶναι ἡ ἰδέα ἢ τὸ γεγονὸς, μὰ ἡ εἰκόνα, κι ὅτι ὅπου ὑπάρχει σύγκρουση ἀνάμεσά τους ἡ εἰκόνα πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ¹. Ποίηση ποὺ ἡ σύλληψή

1. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ θυμηθοῦμε τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Σιμωνίδη γιὰ τὴν ποίηση ὅτι εἶναι «ζωγραφικὰ φθεγγόμενη».

της ἔγινε μὲ εἰκόνες καὶ ἡ ἐκτέλεσή της ἀκολούθησε ἓνα τυπικὸ σχέδιο, μπορεῖ νὰ ζητήσῃ ν' ἀναλυθεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῶν κινήτριων δυνάμεων της καὶ τὴν οὐσιώδη πορεία τῆς σύνθεσής της. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἀνήκουν στὰ ἄλογα ἐπίπεδα τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικότητος, καὶ μερικὰ εἶναι σχεδὸν ὑποσυνείδητα. Ὡστόσο, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐντυφῇ κα- νεὶς σὲ ψυχολογικὰς ἔρευνες γιὰ ν' ἀντιληφθεῖ τὰ ἀποτελέσματά τους: τὸ τέρμα κάθε ποιητικῆς πορείας εἶναι ἡ ἴδια ἡ ποιητικὴ εἰκόνα, σ' ὅλη της τὴν περίπλοκη καθαρότη- τητα. Κατὰ συνέπεια στὴ λογικὴ τῶν εἰκόνων, στὴν κανονικὴ διαδοχὴ τῆς ποιητικῆς σύλληψης καὶ στὴν τυπικὴ δομὴ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἡ ἐνότητα ἢ ἡ ἑλλειψὴ ἐνό- τητας ἐνὸς ποιήματος. Ὅταν ὁ Ὅμηρος ἀναλυθεῖ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτῇ, ὅχι μόνον δὲν διαλύεται σὲ μιὰ πληθώρα μικρότερων ποιητικῶν ἔργων, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει κάτι ἀπὸ τὸ ἀνάστημα ποὺ εἶδε σ' αὐτὸν ἡ Ἀρχαιότητα. Τὸ τυπικὸ τοῦ σύστημα εἶναι πολὺ- πλοοὺ καὶ ἐκθαμβωτικὸ, οἱ εἰκόνες τοῦ ἀναπόφευκτα ἀρμαθιάζονται σὲ σύμβολα ποὺ ἀποκοτῶν τὴν πιὸ βαθιὰ σημασία: πάνω ἀπ' ὅλα τὸ πιὸ βασικὸ καὶ πιὸ κεντρικὸ ὅρα- μα τῆς ποίησής του, τὸ ἡρωϊκὸ στοιχεῖο, ἐπιβάλλει τὴν πιὸ ἀνεξάλειπτη σφραγίδα ἐνότητας ἥθους πάνω σ' ὅλο τὸ σχέδιο.

Ἡ ἐδραία θέση τῶν «ἐνωτικῶν» βασίζεται σήμερα σ' ἓναν ἀριθμὸ προσεκτικῶν εἰδικῶν μελετῶν. Ἐξάλλου δὲν εἶναι πιὰ ἀπαραίτητο νὰ ἀνασχευάσει ὁ μελετητὴς τοῦ Ὀμήρου ἓναν πρὸς ἓναν τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν «ἀναλυτικῶν», ἀφοῦ οἱ ἴδιοι μὲ τίς ἀσυμφωνίας τους καὶ τὴν ὑπερβολικὴ νοημοσύνη τους ζημίωσαν τὴν ὑπόθεσιν τους. Κάποια ὥστόσο γνώση τῆς ἱστορίας τοῦ Ὀμηρικοῦ προβλήματος εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητη, γιὰτί, παρ' ὅλη τὴν ἀποτυχίαν τους, οἱ θεωρίαι τῶν Lachmann, Grote, Bethe, Fick, Kirchhoff, Wilamowitz, Leaf καὶ G. Murray ἦταν τὸ τίμιον καὶ ἴσως ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα ἐνὸς ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἔργα στὶς Ὀμηρικὰς σπουδὰς· ἐννοῶ τὸ περίφημον ἔργο *Prolegomena ad Homerum* (Halis Saxonum, 1794), γραμμένο ἀπὸ τὸν Friedrich August Wolf (1759-1824).

Γιὰ λίγα βιβλία στοὺς νεότερους χρόνους μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι δημιουργήσαν ἀνάμεσα στοὺς φιλόλογους τέτοιο σάλον ἢ τόσο εὐρεία διάσπαση γνώμων, ὅπως τὸ ἔργο αὐτό. Παρ' ὅλο ποὺ σήμερα πολὺ λίγο διαβάζεται ἀπὸ τοὺς φιλόλογους, τὰ συμπεράσματά του βρῖσκονται παντοῦ· ἡ ἀμφιβολία ποὺ ἔσπειρε στὰ στήθη τῶν φι- λολόγων —ποὺ ἀπὸ φυσικὸν τοὺς εἶναι καχύποπτοι— γι' αὐτὴ τὴν ἴδιαν τὴν ὑπαρξὴν τοῦ Ὀμήρου, γέμιζε ἀκόμα τὴν ἀτμόσφαιρα σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποὺ ὡς πρὶν 60 χρόνια θεωροῦνταν σημάδι ἀπλοϊκότητος νὰ πιστεῖται κανεὶς ὅτι ὁ Ὅμηρος συνέθεσε τὰ ἔπη. Παρ' ὅλη τὴ στροφὴ ποὺ σημειώθηκε σήμερα στὶς γνώμες τῶν φιλόλογων, ὁ Wolf

πρέπει να τιμάται ως ο ιδρυτής, όχι μόνο της σχολής που κατατεμάχισε τον Όμηρο, μα γενικότερα όλων των νεότερων Όμηρικων σπουδών. Ακόμα προσπαθούμε να βρούμε την απάντηση στα ερωτήματα του Wolf, κι αν οι δικές μας απαντήσεις διαφέρουν σημαντικά από τις δικές του, ωστόσο δύσκολα θα μπορούσαν να αγνοήσουν τις μαρτυρίες που υπήρχαν και που ο ίδιος επικαλέστηκε. Επιπλέον, αν δεν είχε θέσει τα ερωτήματα αυτά, ακόμα θα θεωρούσαμε τον Όμηρο ένα είδος Όρφέα που σηκώθηκε μια μέρα, έκρουσε τη θεσπέσια λύρα του και δημιουργήσε την πεμπτοσύνη της επικής ποίησης. Τα προλεγόμενα, ένα αποσπασματικό δοκίμιο που αποδείκνυε την αποσπασματική φύση ενός κλασικού κειμένου, ή ενόχλητα του οποίου και τελειότητα δεν έπαισαν να δεσπόζουν στη φαντασία μας, άνοιξε το δρόμο για έναν επιστημονικό κλάδο που η κλασική φιλολογία δεν έχει ακόμη κλείσει εντελώς στην εποχή μας. Οι περισσότεροι φιλόλογοι τον είδαν ως τον άνθρωπο που άνοιξε τα μάτια των συγχρόνων του και των μεταγενεστέρων στη μοναδική ιστορική θέση της όμηρικης ποίησης και ότι εγκαινίασε μια νέα εποχή στην ιστορία της κλασικής φιλολογίας». Κι αυτό παρά το γεγονός ότι η βασική ιδέα εκφράστηκε ήδη από τον Ίώσηπο «*φασὶν οὐδὲ τοῦτον (τὸν Ὅμηρον) ἐν γράμμασι τὴν αὐτοῦ ποιήσιν καταλιπεῖν, ἀλλὰ διαμνημονευομένην ἐκ τῶν ᾠμάτων ὕστερον συντεθῆναι*» (Κατ' Ἀπίωνος, 1-12) πράγμα που σημαίνει ότι ο Όμηρος ήταν προφορικός ποιητής.

Το βασικό ερώτημα που έθεσε ο Wolf ήταν: Μπορούσε να γράφει ο Όμηρος; Το ίδιο ερώτημα είχε τεθεί νωρίτερα από Άγγλους φιλόλογους και ο όξυνούστερος φιλόλογος όλων των αιώνων Richard Bentley, που καταβρόχθισε όλες τις διαθέσιμες από την αρχαιότητα πληροφορίες πάνω στο ζήτημα, εξέφρασε στα 1713, παρεμπιπτόντως, τη γνώμη πως ο Όμηρος έγραψε έναν αριθμό ποιημάτων και ραψωδιών για να τραγουδηθούν από τον ίδιο, με μικρή άμοιβή, για διασκέδαση σε γιορτές κι άλλες επίσημες ημέρες ... και πως τα χαλαρά εκείνα τραγούδια συνδέθηκαν μεταξύ τους με τη μορφή ενός επικού ποιήματος· αυτό έγινε στην εποχή του Πεισίστρατου, 500 περίπου χρόνια αργότερα². Πιο συστηματική επίθεση έναντίον της υπόθεσης ότι ο Όμηρος γνώριζε τη γραφή προήλθε από την πέννα του Robert Wood στο έργο του «Δοκίμιο για την πρωτοτυπία του Όμηρου» (1767)³, όπου εισηγήθηκε ότι οι διάφορες ραψωδίες συντέθηκαν προφορικά, πράγμα που ήταν γνωστό στον Wolf. Ωστόσο ο Wolf ήταν ο πρώτος που επιχείρησε να κάμει μια εκτίμη-

2. Ἀκολουθώντας δηλ. τὴ διαβεβαίωση τοῦ Κικέρωνα, *De oratore* 3.137: qui (Pisistratus) primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur ut nunc habemus.

3. *Essay on the Original Genius of Homer*.

ση τοῦ τί θὰ σήμαινε στὴν πραγματικότητα ἡ πιθανὴ «ἀγγραμματοσύνη» τοῦ Ὀμήρου.

Ἡ λέξη βιβλίον δὲν βρίσκεται πουθενὰ στὸν Ὅμηρον, τὸ ἴδιο ἡ λέξη ἀνάγνωσις, ὅπως καὶ τὰ γράμματα· τίποτα σὲ τόσες χιλιάδες στίχους δὲν εἶναι ρυθμισμένο γιὰ ἀνάγνωσις, τὸ κάθε τι ἦταν γιὰ ἀκοράσιον· δὲν ὑπάρχουν σύμφωνα ἢ συνθήκες... δὲν ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ παλαιούς χρόνους παρὰ μόνο μνήμη καὶ φήμη καὶ μνημεῖα χωρὶς γραφή, σημείωσε.

Τὸ ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς τότε ὅτι ὁ Ὅμηρος γνώριζε τὴ γραφὴ φαίνονταν δικαιολογημένη ὑπόθεσις. Δὲν ἦταν γνωστὴ ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ πρὶ παλὰ ἀπὸ τὸ 700 π.Χ.⁴ καὶ ὁ Ὅμηρος πιστευόταν πῶς ἔζησε τὸν 11ον αἰ. Ἄν λοιπὸν ὁ Ὅμηρος δὲν μποροῦσε νὰ γράφει, τότε ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἦταν συνθέσεις προφορικές, μὰ τόσο μακρὲς ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀπομνημονευθοῦν ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴ δύναμη τῆς μνήμης τῶν ἀρχαίων· τὰ ἐπεισόδιά τους θὰ πρέπει τότε νὰ εἶναι τὸ ἔργο πολλῶν αἰοιδῶν, καὶ ἀργότερα, στὴν ἐποχὴ τοῦ Πεισίστρατου, συγκεντρώθηκαν καὶ ὑπέστησαν ἐπεξεργασία γιὰ νὰ καταλήξουν στὰ δύο ἔπη ποὺ ἔχουμε σήμερα. Τὸ τελευταῖον σημεῖον ἦταν καὶ τὸ πρὶ ἀδύνατο στὴ θεωρίαν τοῦ Wolf, γιὰτὶ οἱ μαρτυρίες ποὺ ἔχουμε σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Πεισίστρατου στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη εἶναι μεταγενέστερες καὶ ἀντιφατικές. Ὁ Wolf ἤλπιζε νὰ ἀναπτύξει τὶς λεπτομέρειες τῆς θεωρίας του ἀκόμα πρὶ πολλὴ ἐκδίδοντας τὰ ἔπη, μὰ οἱ περιπέτειες τῶν τελευταίων εἰκοσι χρόνων τῆς ζωῆς του δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν⁵. Ἐτσι μᾶς ἄφησε ἓνα βιβλίον ἐξαιρετικὰ ἐνοχλητικὸ καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴν του ἀνεπίδεκτο ἀνασκευῆς. Ἡ Εὐρώπη ὁλόκληρη ἐφριξε μὲ τὴν ἐκθρόνισιν τῆς σεβασμίας μορφῆς τοῦ Ὀμήρου· οἱ εὐλαβεῖς γύρισαν τὶς πλάτες θεωρώντας τὸν Wolf ἓνα εἶδος ἀντίχριστου, τὸ ἔργο του ἓνα «φιλολογικὸ ἀνοσιούργημα» καὶ τοὺς ὁπαδούς του ἓνα εἶδος «εἰκονοκλαστῶν».

Μὰ οἱ ἀντίπαλοί του ἔπρεπε ν' ἀποδείξουν εἴτε ὅτι ἡ γραφὴ ἦταν τόσο παλιὰ ὅσο καὶ ὁ Ὅμηρος, εἴτε ὅτι ἡ ἀνθρώπινη μνήμη μποροῦσε νὰ κάνει ἀπίστευτα κατορ-

4. Σήμερα ἔχουμε ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Λάτιο στὴν Ἰταλία ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὸ 775 π.Χ. καὶ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς φορεῖς τοῦ ἱσως γύρω στὸ 850 π.Χ.

5. Λέγεται συνήθως ὅτι πέθανε ἀφήνοντας τὸ ἔργο του στὴ Γερμανία ἡμιτελές, μὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀκριβές. Ἡ σταδιοδρομία του τερματίστηκε ἀπτότομα μὲ τὸ κλείσιμο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χάλλης ἀπὸ τοὺς Γάλλους τὸ 1806. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1807 μετοίκησε στὸ Βερολίνο καὶ παρόλο ὅτι ἔζησε ἕως τὸ 1824 δὲν κατόρθωσε μακριὰ ἀπὸ τὴν καθηγητικὴν του ἔδραν νὰ ξαναβρεῖ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ ἐργασθεῖ ἐπιστημονικά.

θώματα, και για την ώρα ούτε το ένα φαινόταν δυνατό ούτε το άλλο. Περισσότερο από έναν αιώνα οι επιστήμονες αντιμετώπισαν το πρόβλημα ήρωικά, μα δίχως αποτέλεσμα, επιχειρώντας να ξεχωρίζουν τα παλαιότερα από τα νεότερα στρώματα της σύνθεσης, το έργο των «πρωτοτύπων» ποιητών από εκείνο των συμπιλητών, τις παρεμβολές των διαφόρων εποχών, τις αντιφάσεις, τους αναχρονισμούς και τα παρόμοια. Μέχρι τον καιρό της μεγάλης έκδοσης της 'Ιλιάδας από τον Leaf, στις αρχές του 20ού αϊ. το χάος των 'Ομηρικών σπουδών συναγωνιζόταν τον μυθικό λαβύρινθο. Παρ' όλη όμως τη σύγχυση που διαρκώς αυξανόταν και που έδειχνε καθαρά ότι η μέθοδος που ακολουθείτο ήταν αποτυχημένη, κανείς δεν είχε την τόλμη να γυρίσει στην ένωτική άποψη. Και ο G. Murray, αφού όργωσε κυριολεκτικά τον χώρο του 'Ελληνικού έπους, σημείωσε στον πρόλογο της 4ης έκδοσης του βιβλίου του *The Rise of the Greek Epic* (Oxford, 1934) πώς εκτός από τον Drerup στη Γερμανία δεν μπορούσε πια να βρει άλλον ένωτικό!

Μεγάλη ειρωνεία της τύχης ήταν το γεγονός ότι στον ίδιο πρόλογο ο G. Murray αναφερόταν και στις δύο μονογραφίες του Milman Parry. Το όνομα αυτό σημειώνει το δεύτερο σημείο στροφής στις νεώτερες 'Ομηρικές σπουδές. Κατόρθωμά του ήταν ότι έδειξε κάτι που οι άλλοι είχαν ύποψιαστεί ή υποθέσει, ότι δηλ. η ποιητική γλώσσα του 'Ομήρου είναι από την αρχή μέχρι το τέλος ένα παραδοσιακό μέσο, με ύλικό μία τεράστια συλλογή τυπικών φράσεων (formulae) που έπινοήθηκαν ακριβώς για να επιτρέπουν σ' έναν ποιητή να συνθέτει στίχους και ν' αφηγείται μιαν ιστορία σύμφωνα με την παράδοση χωρίς τη βοήθεια της γραφής. Στις δύο του διατριβές (γραμμένες στα γαλλικά), στα άρθρα του και στη μεγάλη συλλογή του Σερβοκροατικών προφορικών έπων που δημοσιεύτηκε μετά το θάνατό του, ο Parry γυρίζοντας πίσω στο αρχικό έρώτημα του Wolf το έδωσε μια καινούργια απάντηση· μ' ένα κεραυνοβόλο χτύπημα που μόνο το κατόρθωμα του Ventris μπορεί να ίσοφαρίσει, υπερφάλαγγισε τις συμπαγείς τάξεις των «αναλυτικών» και κατέστησε με μιās παλαιωμένες τις έρευνες ενός ολόκληρου αιώνα. 'Η καταπληκτική του απάντηση με δύο λέξεις είναι αυτή: ο "Όμηρος δεν ήταν ανάγκη να γράφει για να μπορέσει να συνθέσει τὰ έπη. 'Η τεχνική της προφορικής σύνθεσης μπορούσε να μελετηθεί άνάμεσα στους αγράμματους τραγουδιστές της Γιουγκοσλαβίας και η έρευνα απέδειξε τις σχεδόν άπεριόριστες δυνατότητες σύνθεσης με τη βοήθεια των τυπικών φράσεων. 'Ο Parry κατέγραψε στη Βοσνία-Έρζεγοβίνη, εκτός άλλων, ένα ποίημα που πλησίαζε το μήκος της 'Οδύσσειας και που ήταν, όπως αφηνόταν να έννοηθεί, άξιόλογο σε ποιότητα.

Το έπος αυτό του Avdo Mededovic, «'Ο γάμος του Σμαίλατζιτς Meho» εκδόθηκε το 1974 και έγινε δεκτό με μικτά συναισθήματα. Απαρτίζεται από 13.300 συντομότερους στίχους έναντι 16.000 της 'Ιλιάδας και 13.000 της 'Οδύσσειας. Κύριο

προσόν του είναι τὸ γεγονός ὅτι διατηρεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ θέματος, ἀπὸ τὴ σύγκρισή του ὅμως μὲ τὸν Ὅμηρο ὑπογραμμίζεται τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους. Τὸ ποίημα τοῦ Avdo ἔχει ἓνα μόνο καλὸ χαρακτήρα ποὺ δὲν εἶναι ἔργο δικό του καὶ μιὰ ἀποτελεσματικὴ σκηνή (στ. 9600-10000). Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ ποίημα εἶναι κατώτερο καὶ ἀπὸ τὰ δύο Ὀμηρικὰ ἔπη σὲ διηγηματικὴ καὶ δραματικὴ τέχνη. Βλ. D. Wender, «Avdo Mededovic, and the Elephant's child», *AJP* 98 (1977) 327-47. Ἡ ἀντιστοιχία ἦταν τώρα ἀπτή: δὲν ἦταν πιά ἀνάγκη νὰ τεμαχίσει κανεὶς τὰ ἔπη σὲ μικρότερα ποιήματα γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐξηγήσει τὴ δημιουργία τους, ἐπεὶδὴ δὲν ὑπῆρχε τότε πέννα καὶ χαρτί. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Wolf εἶδε, οἱ Μοῦσες ἦταν πράγματι κόρες τῆς Μνημοσύνης, ἀλλὰ ἡ μνήμη τῶν ἀρχαίων μὲ τὴ βοήθεια τῶν «τυπικῶν φράσεων» ἦταν ἱκανὴ γιὰ μεγαλύτερα δημιουργικὰ ἔργα ἀπ' ὅ,τι φαντάστηκε ὁ Wolf.

Στὴν πρώτη του ἐργασία *L'Épithète traditionnelle dans Homère* (1928) ὁ Parry ἔδειξε ὅτι στὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα ὁ συνδυασμὸς ὀνόματος-ἐπιθέτου ἦταν μέρος ἐνὸς ἀφάνταστα πολὺπλοκου σχεδίου «τυπικῶν φράσεων» ποὺ εἶχε ὁ ποιητὴς στὴ διάθεσή του, ὥστε νὰ τοῦ ἐπιτρέψει νὰ ἐκφράσει μιὰ ἰδέα του μέσα στὰ ὅρια ἐνὸς στίχου. Ἐξαιτίας τῆς ἑλλειψῆς ὕλικου ἦταν ἀδύνατο ν' ἀποδείξει ὅτι ὅλοι οἱ συνδυασμοὶ ὀνόματος-ἐπιθέτου τοῦ τύπου πολὺτλας δῖος Ὀδυσσεύς, ἐὺκνήμιδες Ἀχαιοί, λευκώλενος Ἡρῆ κ.ἄ. ἦταν «τυπικοί», μὰ ἡ ἀναλογία ὅσων ἦταν δυνατὸ ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι ἦταν τέτοιοι, ἦταν ἀρκετὰ μεγάλη γιὰ νὰ γίνε φανερὸ ὅτι ἓνα τέτοιο ὕφος δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι τὸ ἔργο ἐνὸς ποιητῆ κι ἦταν ἐπομένως παραδοσιακό. Πρέπει γιὰ πολλὰ χρόνια νὰ ἦταν «ὕπὸ κατασκευῇ» καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἀπαιτήθηκαν οἱ προσπάθειες πολλῶν ποιητῶν. Τὸ συμπέρασμα ἦταν ὅτι τὸ «ὕφος» αὐτὸ ἀνῆκε στὴν παράδοση καὶ ξεχώριζε ἀπὸ τὸ ὕφος ἄλλων ἐπῶν, π.χ. τοῦ Ἀπολλώνιου τοῦ Ρόδου ἢ τοῦ Βιργίλιου. Οἱ ποιητὲς αὐτοὶ μιμοῦνταν τὸν Ὅμηρο, μὰ συνέθεταν μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Σ' αὐτοὺς τὸ ἐπίθετο ἦταν ἓνα λογοτεχνικὸ εὔρημα ποὺ χρησίμευε γιὰ νὰ μεταδώσει ἓνα «ἐπικὸν» ἄρωμα στοὺς στίχους τους· στὰ Ὀμηρικὰ ὅμως ποιήματα τὸ ἐπίθετο —εἴτε τῆς παράδοσης εἴτε τὸ κοσμητικὸ— ἐπιβαλλόταν στὸν ποιητὴ ἀπὸ τὴ μετρικὴ ἀπαιτήσεως τοῦ στίχου κι ἦταν ἀναγκαῖο καὶ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ὕφους του. Οἱ ἀπαιτήσεις δηλ. τῆς στιχουργίας δημιούργησαν τὸ «τυπικόν», τὸ παραδοσιακὸ ὕφος, ὅπου ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου δὲν ἦταν πάντοτε ἢ πιὸ ἀρμόζουσα γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ χωρίου. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ Ὅμηρος θυσίαζε τὴν ἀκρίβεια τῆς σκέψης γιὰ χάρη τῆς διευκόλυνσης τῆς στιχουργίας.

Ὅταν πλησίαζε κανεὶς τὰ ἔπη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτή, πολλὲς ἀπὸ τὴς δυσκολίες ποὺ προβάλλονταν λύνονταν ἢ τουλάχιστον γίνονταν κατανοητές, χωρὶς νὰ ὑπάρχει

ανάγκη ν' απομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν κριτικὴ μέθοδο ποὺ εἶχε πάντα μπροστά του ὁ Parry. Στὴ συμπληρωματικὴ διατριβή του *Les formules et la métrique d'Homère* (1928) ἐξέτασε ἀπὸ τὴν ἴδια σκοπιὰ δύο εἴδη μετρικῆς ἀνωμαλίας· τὴ χασμωδία καὶ τὰ βραχέα φωνήεντα ποὺ ἔπρεπε νὰ μετρηθοῦν ὡς μακρὰ (ἐπικὴ ἔκταση) ἐξαιτίας τῆς θέσης τους στὸν στίχο. Ὁ ποιητὴς βάζοντας τὶς «τυπικὲς φράσεις» τὴ μιὰ πλὰι στὴν ἄλλη γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν στίχων, κάποτε ἔβρισκε ὅτι στὸ σημεῖο τῆς σύνδεσής τους δημιουργοῦνταν μετρικὴ ἀνωμαλία· π.χ. συνέβαινε μιὰ τυπικὴ φράση ποὺ τελείωνε σὲ φωνῆεν νὰ ἐπιβαλλόταν νὰ ἔνωθεῖ μὲ μιὰ ἄλλη ποὺ ἄρχιζε μὲ φωνῆεν, καὶ ἡ ἐκθλιψὴ τοῦ ἑνὸς φωνήεντος θὰ ἄφηνε τὸν στίχο μικρότερο κατὰ μιὰ συλλαβή· ἢ μιὰ «τυπικὴ φράση» ποὺ ἔληγε σὲ βραχὺ φωνῆεν ποὺ ἀκολουθοῦνταν ἀπὸ ἀπλὸ σύμφωνο ἔπρεπε νὰ ἔνωθεῖ μὲ μιὰν ἄλλη ποὺ ἄρχιζε μὲ φωνῆεν. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ποιητὴς προτιμοῦσε νὰ ἀγνοήσει τὴν ἀνωμαλία παρὰ νὰ μεταβάλλει τὸ λογότυπο ποὺ ἦταν γι' αὐτὸν ὁ κατάλληλος τρόπος γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἰδέα του. Δὲν ἤθελε νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ φράση. Ἄλλη αἰτία γιὰ παρόμοιες μετρικὲς ἀνωμαλίες —ὕπέδειξε ὁ Parry— ἦταν ὁ σχηματισμὸς τυπικῶν φράσεων κατ' ἀναλογία ἄλλων. Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει κάποια σημασία, γιὰτὶ ἐξηγεῖ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο δημιουργοῦνταν οἱ τυπικὲς φράσεις. Ἀπὸ τὰ πιὸ κοινὰ καὶ πιὸ φανερά παραδείγματα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ πτώσης ἑνὸς ὀνόματος καὶ ἐπιθέτου, π.χ. *μέροπες ἄνθρωποι* ἀπαντᾷ στὸ τέλος τοῦ Σ 288, καὶ ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ ἐπιθέτου πρέπει νὰ ὑπολογισθεῖ μακρά. Γιὰ νὰ ἐννοήσουμε πῶς συνέβη αὐτὸ τὸ πράγμα θὰ πρέπει νὰ παραβληθεῖ ὁ στίχος αὐτὸς μὲ ἄλλα παραδείγματα, ὅπου ὁ στίχος τελειώνει μὲ τὴν φόρμουλα *μερόπων ἀνθρώπων* (Σ 342, Σ 490, Υ 217). Ἡ τροποποίηση τῆς τυπικῆς φράσης προκάλεσε μετρικὴ ἀνωμαλία, ποὺ ὁ ἀοιδὸς ἦταν διατεθειμένος νὰ παραβλέψει γιὰ νὰ μὴ χαλάσει τὸ σχέδιό του μὲ τὶς τυπικὲς φράσεις⁶.

Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ συνεχίσει καὶ νὰ δείξει λεπτομερῶς πῶς ὁ Parry ἐφάρμοσε τὴ λυδία λίθο τοῦ παραδοσιακοῦ ὅρους στὶς φαινομενικὲς ἀσυνέπειες, ποὺ οἱ κριτικοὶ εἶχαν διαπιστώσει στὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα· καὶ εἰδικότερα μάλιστα σὲ δύο κατοπινὲς ἐργασίες του. Τὸ γεγονὸς τῆς προφορικῆς σύνθεσης καθιστᾷ ἀναγκαῖα ὀρισμένα τεχνάσματα, ὅπως ὁ διασκελισμὸς τοῦ στίχου, γιὰ νὰ κρατήσουν τὴν αὐτοσχέδια στιχουργικὴ. Ὁ Ὀμηρὸς ὅλο καὶ σπρωχνόταν νὰ κάνει χρῆση μὴ περιοδικοῦ διασκελισμοῦ. Ἡ προφορικὴ στιχουργία λόγῳ τῆς ταχύτητάς της

6. Ὁ συνάδελφος Ἄγ. Τσοπανάκης, στὸ ἔργο του *Homeric Researches* (1983) θεωρεῖ ὡς αἰτία τῶν (μετρικῶν) ἀνωμαλιῶν τὸν αὐτοσχεδιασμὸ τοῦ ποιητῆ, ὁ ὁποῖος δουλεύει ὅχι μὲ ἀπλὲς λέξεις, ἀλλὰ μὲ συμπλέγματα λέξεων ποὺ σχηματίζουν μετρικὲς ἐνότητες. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶχε παρατηρηθεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους, π.χ. τὸν Heinrich Düntzer, ἀλλὰ δὲν ἐπιχείρησαν νὰ τὸ ἐξηγήσουν.

πρέπει κυρίως να γίνει σ' ένα ύφος προσθετικό. 'Ο τραγουδιστής δὲν ἔχει χρόνο για ὠραῖες ἰσορροπίες (balances) κι ἀντιθέσεις μιᾶς ἀργῆς (unhurried) σκέψης: πρέπει νὰ βάζει τὶς λέξεις τους μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ τοῦ ἀφήσουν ἀρκετὴ ἐλευθερία για νὰ τελειώσει τὴν πρότασή του ἢ νὰ τὴν παρατείνει, ὅπως ἀπαιτοῦν οἱ ἀνάγκες τοῦ στίχου. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ ἀρκεστοῦμε στὰ παραπάνω δείγματα. "Ο,τι πρέπει νὰ ὑποδειχθεῖ ἀκόμα στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ὅτι ὁ Parry στὰ πρῶτα του ἔργα σκεφτόταν μόνο για τὸ παραδοσιακὸ ὕφος ποὺ δημιουργήσε ἡ ἀνάγκη για μιὰ εὐκόλη στιχουργία. 'Η «προφορικὴ» φύση τοῦ ὕφους αὐτοῦ δὲν εἶχε ἀκόμη γεννηθεῖ στὸ μυαλό του. Δηλαδή δὲν ἀντιλήφθηκε ἀκόμη ὅτι ἡ ἀνάγκη για μιὰ εὐκόλη στιχουργία πηγάζε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ποιήματα συνθέτονταν προφορικά.

'Η πρώτη ἔκφραση τοῦ γεγονότος αὐτοῦ βρίσκεται στὸ ἄρθρο του για τὸν διασκελισμὸ στὸν 'Ομηρικὸ στίχο. «'Ο "Όμηρος, ἔγραφε, πιεζόταν ὅλο καὶ πὺ πολλὸ νὰ κάνει χρῆση τοῦ μὴ περιοδικοῦ (unperiodic) διασκελισμοῦ. 'Ο ὅρος εἶναι δάνειο ἀπὸ τὸν Διονύσιο 'Αλικαρνασσέα, *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* 2, 27 Raderm., ὅπου γίνεται λόγος για μὴ περιοδικὴ πρόταση διασκελισμοῦ. 'Η προφορικὴ στιχουργία ἐξαιτίας τῆς ταχύτητος (τῆς σύνθεσής της) πρέπει νὰ γίνεται κυρίως μὲ τὴν προσθετικὴ τεχνική. 'Ο τραγουδιστής (τὴ στιγμὴ τῆς σύνθεσης) δὲν ἔχει χρόνο για τὴν ὠραία ἰσορροπία ἢ τὶς ἀντιθέσεις, (γνωρίσματα) τῆς ὥριμης κι ἀργῆς σκέψης: πρέπει νὰ παρατάξει τὶς λέξεις του κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ τοῦ ἀφήνουν ἀρκετὴ ἐλευθερία για νὰ τελειώσει τὴν πρόταση, ἢ νὰ τὴν ἐπιμηκύνει καθὼς ἡ διήγηση καὶ οἱ ἀνάγκες τοῦ στίχου τὸ ἀπαιτοῦν». 'Η ἰδέα αὐτὴ ἔπεσε σὲ γόνιμο ἔδαφος καὶ ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς καρποφόρησε γρήγορα. Τὰ ἄλλα δύο ἄρθρα τοῦ Parry δημοσιεύθηκαν στὸ *HSCP*: «Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making. I. Homer and Homeric Style», 41 (1930), σ. 73-147 καὶ «II. The Homeric Language as the Language of an Oral Poetry», 43 (1932), σ. 1-50· στὸ πρῶτο ἐπεξεργάζεται τὴν πρακτικὴ τῆς προφορικῆς σύνθεσης ποὺ εἶναι κλειδὶ για τὶς ἰδέες τοῦ Parry· ὕστερα ἀπὸ προσεχτικὴ ἀνάλυση συμπεραίνει ὅτι ἡ ἐπανάληψη τῆς φόρμουλας ἀπαντᾷ συχνότερα στὸν "Όμηρο παρά ὅπουδήποτε ἄλλοῦ στὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία. Τὸ μεγαλεῖο τοῦ ποιητῆ ἔγκειται ὅχι στὶς ἄριστες ἰδέες του ἀλλὰ στὸ γεγονὸς ὅτι χρησιμοποίησε μὲ ἐπιτυχία τὴν παραδοσιακὴ μέθοδο πραγματοποιώντας ἔτσι τὴ νέα ἰδέα τῆς ποιητικῆς τέχνης. Στὸ δεύτερο ἄρθρο, δείχνει καταπληκτικὴ πρόοδο, ἐφαρμόζοντας τὴν προφορικὴ θεωρία στὰ προβλήματα τῶν ξένων, τεχνητῶν, ἀρχαϊκῶν καὶ διαλεκτικῶν στοιχείων στὰ ὀμηρικὰ ἔπη. Στὸ μεταξὺ εἶχε ἐγκύψει στὴ μελέτη τῆς ἡρωϊκῆς ποίησης ἄλλων λαῶν, ὅπως δείχνουν οἱ σημειώσεις του στὸ δεύτερο ἄρθρο. Τὰ δύο αὐτὰ ἄρθρα, μαζὶ μὲ τὶς διατριβές του, παρουσιάζουν τὶς θεωρίες καὶ

τις πεποιθήσεις του για τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα μέχρι τὸν χρόνον ποὺ ἄρχισε τὴν ἔρευνά του στὸ Γιουγκοσλαβικὸ ἔπος.

Στὸ πρῶτο ἄρθρο ἐξετάζει τὸ ὕφος καὶ στὸ δεύτερο τὴ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου. Κι ἀφοῦ τὸ ὕφος συνδέεται μὲ τὴ μορφὴ τῆς σκέψης, ἡ βάση γιὰ συζήτηση τοῦ ὕφους τοῦ Ὀμήρου εἶναι ἡ «τυπικὴ φράση». Ὁ Parry ἔδειξε ὅτι ὁ λογότυπος καὶ τὰ συστήματά του ἦταν χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕφους. «Βέβαια, ἔγραφε, εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ λεκτικοῦ ποῦ, ὅπως τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας τοῦ ὕφους, ἀποδεικνύει ἀπὸ τὴν ἑκτασὴ του καὶ μόνο ὅτι τὸ Ὀμηρικὸ ὕφος εἶναι προφορικόν... Χωρὶς νὰ γράφει —συνεχίζει— ὁ ποιητὴς μπορεῖ νὰ φτιάξει τοὺς στίχους του μόνον ἂν ἔχει λεκτικὸ μὲ τυπικὰς φράσεις ποὺ θὰ τοῦ δώσει ἑτοιμὰς τὶς φράσεις του καὶ μάλιστα μὲ τέτοιον τρόπο ποὺ μὲ τὸ παραμικρὸ πρόσταγμα τοῦ ποιητῆ θὰ συνδεθοῦν ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη σ' ἓνα ἀδιάσπαστο σύστημα ποὺ θὰ συμπληρώσει τοὺς στίχους του καὶ θὰ φτιάξει τὶς προτάσεις του». Ὅταν μελέτησε τὴ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου ὡς γλῶσσα τῆς προφορικῆς ποίησης ἔδωσε πολὺ πληρέστερη περιγραφὴ τοῦ ὕφους αὐτοῦ, κι ὕστερα προχώρησε νὰ δείξει μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς προφορικῆς ποίησης ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ἀρχαϊκά, στοιχεῖα ξένα καὶ στοιχεῖα φτιαχτά, ὅπως κι ἀπὸ διαλεκτικὰ στοιχεῖα καὶ τὸ ἐφάρμοσε στὴ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου. Καὶ γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶχε στὸ νοῦ του ὅχι μόνον τὶς τυπικὰς φράσεις μὰ ὁλόκληρα παραδοσιακὰ χωρία. Αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς ἓνα σημεῖο ποὺ ἀργότερα θὰ ἀποκτοῦσε μεγαλύτερη σημασία στὴ σκέψη του ἀλλὰ δὲν ἔζησε γιὰ νὰ ἀποκρυσταλλώσει τὶς ἰδέες του στὸ χαρτί: τὶς εἶχε ὅμως, ὅπως φαίνεται —καὶ μᾶς τὸ βεβαιώνει ὁ συνεργάτης τοῦ Lord— κιόλας συλλάβει στὸ μυαλό του.

Στὸ θέμα αὐτὸ εἶχε φτάσει στὰ 1932 σὲ κρίσιμο σημεῖο: «γιὰ νὰ ἀποδείξει κανεῖς, ἔγραφε, ὅτι ὑπῆρχαν ἓνας ἢ πολλοὶ ποιητές, καὶ νὰ δείξει ὅτι χωρία ὁλόκληρα παραλήφθηκαν ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ ξαναχύθηκαν μὲ ἀπλὰς φόρμουλες ἢ στίχους, πρέπει νὰ στραφεῖ στὴ μελέτη ἄλλων προφορικῶν ποιήσεων, ὅπου ὁ τρόπος σύνθεσης πρέπει νὰ μελετηθεῖ στὴν πράξη, καὶ σ' ἓνα μεγαλύτερο κύκλο ποίησης ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἔχουμε στοὺς Ἕλληνες. Ὅταν, μὲ τὴν ἀκριβὴ ἀνάλυση τῶν προφορικῶν ποιημάτων σὲ σχέση μὲ τὴν παράδοσή τους, θὰ ἔχουμε συλλάβει λεπτομερῶς πῶς ἀκριβῶς ἐργάζεται ὁ ποιητὴς ἢ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ κάνει ἓνα ποίημα καλὸ ἢ κακὸ κατὰ τὴ δική του κρίση καὶ κατὰ τὴν κρίση τῶν ἀκροατῶν του, τότε καὶ μόνο τότε θὰ μπορέσουμε νὰ ἀναλάβουμε τὶς σπουδὲς γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Ὀδύσσειας, καὶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ διακρίνουμε τί ὀφείλεται στὴν παράδοση καὶ τί στὸν ποιητὴ». Ὡς τώρα μίλησε γιὰ προφορικὴ ποίηση ἀπὸ θεωρητικὴ μόνον σκοπιὰ

κι από περιγραφές άλλων που έκαναν επιτόπια έρευνα. Έκτος όμως από σπάνιες εξαιρέσεις ο Parry δεν είχε έμπιστοσύνη στις εκθέσεις άλλων έρευνητών, κι έτσι αποφάσισε να μάθει τη Σερβο-Κροατική και να πάει στη Γιουγκοσλαβία απ' όπου γύρισε το 1935 στο Harvard με μια καταπληκτική συλλογή κειμένων προφορικής σύνθεσης.

Όπως ξέρουμε, η θεία πρόνοια δεν του επέτρεψε να καταγράψει τα αποτελέσματα των έρευνών του. Προς το τέλος του 1935 λίγο πριν από το θάνατό του άρχισε ένα βιβλίο που τιτλοφόρησε «The singer of Tales» και στο προσχέδιο έδινε τόν σκοπό και τη μέθοδο του βιβλίου: «Σκοπός τής μελέτης, έγραφε, ήταν να βρεί με ακρίβεια τη μορφή τής προφορικής άφηγηματικής ποίησης και να δει σε ποιό σημείο διαφέρει από τη μορφή τής γραπτής άφηγηματικής ποίησης. Η μέθοδος τής μελέτης στηριζόταν στην παρατήρηση τραγουδιστών επάνω στο έργο τους, σε μια άνηρη παράδοση τραγουδιών άγράμματων ποιητών και στην εξέταση τής μορφής των ποιημάτων τους που βασίζεται στο γεγονός ότι έχουν να μάθουν και να εξασκήσουν την τέχνη τους χωρίς ανάγνωση και γραφή». Κιόλας μετά την πρώτη επίσκεψή του στη Γιουγκοσλαβία, στο άρθρο του «Whole Formulaic Verses in Greek and Southslavic Heroic Song», *TAPA* 64 (1933), 179-97, περιέγραψε τόν στιχικό χαρακτήρα του όμηρικού στίχου, και ειδικότερα τη σύμπτωση πρότασης και στίχου, ως κάτι κοινό με το γιουγκοσλαβικό ήρωϊκό έπος: ή τέχνη τής προφορικής ποίησης ταυτίζεται κατά μέγα μέρος με την όμαδοποίηση όλόκληρων σταθερών στίχων. Οί σταθεροί αυτοί στίχοι —προσθέτει— φυσικά δεν είναι το έργο ενός ποιητή, αλλά το σταδιακό έργο του χρόνου των αναρίθμητων αοιδών που ζητούσαν συνεχώς να χύσουν τη σκέψη τους στο πιο εύκολο σχήμα (mould). Τα πορίσματα τής μελέτης του θα χρησιμοποιούσε άργότερα δουλεύοντας προς τα πίσω, ώστε να φτάσει στα μεγάλα έπη τής αρχαιότητας.

Στο σημείο αυτό ο Parry μάς άφησε, και μόνοι μας δεν μπορέσαμε να κάνουμε τίποτα το σημαντικό. Σήμερα χάρη στις έρευνες του Parry πιστεύεται γενικά ότι ο αρχαϊκός και φορμουλαϊκός χαρακτήρας τής έπικης γλώσσας, όπως κι οί ιστορικές μνήμες που φυλάσσονται εύλαβικά στα Όμηρικά έπη, προϋποθέτουν μια παράδοση ποίησης σε εξάμετρο που φτάνει άρκετές γενεές πριν από τόν Όμηρο, και σύμφωνα με άρκετους μελετητές φτάνει στους μυκηναϊκούς χρόνους. Στην κλασική φιλολογία —όπως σ' όλες τις επιστήμες— ή λύση ενός προβλήματος επιταχύνεται όταν τύχει να δουλεύουν σ' αυτό μεγάλοι έρευνητές· από τις μετριότητες δεν μπορεί να περιμένει κανείς μεγάλα πράγματα. Έτσι, ενώ ο Parry άνοιξε στις όμηρικές σπουδές καινούργιο πεδίο έρευνας, δεν προχωρήσαμε με τη βεβαιότητα τής δικής του έρευνας. Στην πραγματικότητα πηγαίνουμε πότε εμπρός και πότε πίσω. Για παράδειγμα ο συνεργάτης του Parry, Lord στο άρθρο του «Homer's Originality: Oral Dictated Texts»

(*TAPA* 84 (1953) 124-34) υπέδειξε πώς ἡ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ προφορικοῦ ἔπους καθιστᾷ σαφές ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς γραφῆς εἶναι μοιραία στὴν τέχνη τοῦ προφορικοῦ ποιητῆ γιατί ἀλλάζει τὸ ποιὸν τῆς ποιήσεώς του πρὸς τὸ χειρότερο καὶ καταστρέφει μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προφορικῆς γνώσεως. Χάνει τὸν αὐθορμητισμὸ καὶ οἱ στίχοι τῆς εἶναι πομπώδεις καὶ ἀλαζονικοί. Κι ἂν ἀκόμα ἓνας ποιητὴς ποὺ ἦταν ἔμπειρος στὴν τεχνικὴ τῆς προφορικῆς σύνθεσης ἦταν δυνατό νὰ προσανατολισθεῖ καὶ νὰ γράφει ποίηση, τότε ἀσφαλῶς τὰ ποιήματά του θὰ ἔδειχναν μιὰ χαλάρωση στὴν οἰκονομία τοῦ συστήματος τῶν «τύπων» καὶ ταυτόχρονα μιὰν αὐξήση τοῦ μὴ τυπικοῦ ὕλικου χάριν μιᾶς μεγαλύτερης ποικιλίας. Στὸν «Ὀμηρὸ» ὅμως δὲν ὑπάρχει τέτοια χαλάρωση. Ὅπως υπέδειξε ὁ Parry —καὶ τὸ ἐπιβεβαίωσε ὁ Page— παρ' ὅλη τὴν ἔξυπνη χρῆση τοῦ «τυπικοῦ» ὕλικου, παραμένει γεγονός ἀναμφισβήτητο ὅτι στὴν *Ἰλιάδα* καὶ τὴν *Ὀδύσσεια* γίνεται χρῆση μεγάλου ἀριθμοῦ «λογοτύπων» μὲ καταπληκτικὴ οἰκονομία καὶ ἔλλειψη κάθε περιττῆς ποικιλίας. Αὐτὸ δείχνει ὅτι ἡ προφορικὴ τεχνικὴ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ σύνθεση τῶν δύο ἐπῶν ὅταν αὐτὴ ἦταν ἀκόμη στὴν ἀκμὴ τῆς. Ὁ Lord ἔκανε τὴν εἰσήγησιν (στὸ ἄρθρο του ποὺ ἀναφέραμε τοῦ 1953) ὅτι ὁ συνθέτης τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν ἦταν ἓνας ἀληθινὸς ποιητὴς τῆς προφορικῆς παράδοσης, μὰ ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματα τῆς γραφῆς καὶ ὑπαγόρευσε τὴν ποίησίν του σ' ἓνα γραμματισμένο συνεργάτη του. Στὸ τελευταῖο βιβλίον του ὁ Lord (*The singer of Tales*, 1960) προτρέπει τοὺς μελετητὲς τοῦ Ὀμήρου νὰ σταματήσουν νὰ ἐφαρμόζουν στὰ προφορικὰ ποιήματα τοὺς κανόνες ποὺ ἔχουμε ἀποκτήσει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς γραπτῆς λογοτεχνίας καὶ καυτηριάζει τὴν «ξιπασιὰ» ὅσων συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα πιστεύουν πὼς τὸ γραπτὸ ἔργο εἶναι ἀνώτερο τοῦ προφορικοῦ, μιὰ πίστη ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τῆς εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ἄγνοια τῆς χρήσης τῆς γραφῆς. Μεταβατικὴ ποίηση, τονίζει, δὲν ὑπάρχει, ὑπάρχει προφορικὴ ἢ γραπτὴ ποίηση καὶ εἰσηγεῖται ὅτι ἡ ἰδέα τῆς καταγραφῆς τῆς ἤλθε ἀπὸ τὴν Ἀνατολή.

Ὁ καθηγητὴς Page ὑπῆρξε ὡς γνωστὸν ἐνθουσιώδης κήρυκας τῆς πίστεως ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη συγγράφηκαν προφορικά, ἀλλὰ πίστευε ὅτι τὰ ποιήματα δὲν καταγράφηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα. Αὐτὸ πλησιάζει τὴν ἄποψιν τοῦ Wolf καὶ ὑποστηρίχτηκε καὶ ἀπὸ τὸν G. S. Kirk, στὸ ἔργο του *The Songs of Homer*, ὁ ὁποῖος δικαιολογεῖ ἔτσι τὶς προσθήκες ποὺ ἐγίναν στὰ ἔπη (Δολώνεια, Κατάβαση στὸν Ἄδη). Σήμερα ὅμως ἡ ἄποψιν ὅτι τὰ ἔπη ἔχουν συντεθεῖ χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς γραφῆς δὲν γίνεται δεκτὴ ἀπὸ πολλοὺς μελετητὲς. Ἔτσι ὁ Sir Maurice Bowra, *Heroic Poetry*, 1952 καὶ ὁ H. T. Wade-Gery, *The Poet of the Iliad*, 1952, ὑποστήριξαν ὅτι ὁ Ὀμηρὸς ἔκανε χρῆση τῆς γραφῆς. Τοὺς ἀκολούθησε τὸ 1954 ὁ Albin Lesky, «Mundlichkeit und Schriftlichkeit in homerischen Epos», ὁ πρῶτος γερμανόγλωσσος φιλό-

λογος πού έλαβε υπόψη τήν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τοῦ Parry. Τò 1966 ὁ γιὸς τοῦ Milman Parry, Adam, ὑποστήριξε μὲ δυνατὰ ἐπιχειρήματα ὅτι ὁ "Όμηρος εἶχε χρησιμοποιοῦν τὴ γραφὴ⁷. "Όπως οἱ Bowra καὶ Lesky, ὁ Adam Parry ἰσχυρίστηκε ὅτι ἂν καὶ τὰ "Όμηρικὰ ποιήματα ἔδειχναν πολλὰ σημάδια ὅτι ἀνῆκαν σὲ μιὰ ποιητικὴ παράδοση πού γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἦταν προφορικὴ, αὐτὰ δὲν μπορούσαν νὰ εἶχαν συντεθεῖ χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς γραφῆς.

Στὸν Adam Parry ἀπάντησε ὁ Kirk, «Homer's Iliad and ours», *PCPS* 196 (1970), 48 κ.έ. Στὴν ἀπάντησή του αὐτὴ ὁ Kirk ἐγκαταλείπει τὴν πρόταση, πού υἱοθέτησε προηγουμένως ἀπὸ τὸν Lord, ὅτι ἡ ἐγγραμματοσύνη πρέπει νὰ ἀποβαίνει μοιραία σὲ ὁποιαδήποτε προφορικὴ ποιητικὴ παράδοση. Ἀκόμη καὶ ὁ Lord φαίνεται ὅτι ἀργότερα ἔλλαξε γνώμη σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι στὸ μεταξὺ εἶχε συγκεντρωθεῖ πολὺ ὕλικὸ πού διαψεύδει τὴ γνώμη αὐτή. Τέτοιο ὕλικὸ ἔχει π.χ. συλλεγεῖ καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ συμβουλευτεῖ εὐκόλα στὸ βιβλίον τῆς Ruth Finnegan, *Oral Poetry* (1977). Ἡ Finnegan, ἀφοῦ δίνει παραδείγματα πρώιμων ἀγγλικῶν ποιημάτων πού κάνουν ἐπανεπιλημμένα χρῆση λογοτύπων καὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν τῆς προφορικῆς τεχνικῆς σύνθεσης, ἀναφέρει ὕστερα ζῶντες Bantu ποιητὲς πού συνθέτουν σ' ἓνα φορμουλαϊκὸ ὕφος δουλεμένο ἀπὸ τὴν προφορικὴ τους ποιητικὴ παράδοση. «Στὴν πραγματικότητά, γράφει ἡ Finnegan, ἡ ἀμοιβαία ἐπίδραση ἀνάμεσα στὴν προφορικὴ καὶ τὴ γραπτὴ παράδοση εἶναι ἐξαιρετικὰ κοινὴ, καὶ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ χρῆση τῆς γραφῆς αὐτομάτως καταστρέφει τὴν προφορικὴν λογοτεχνικὴν μορφήν δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ». Ἡ γνώμη της εἶναι πολὺ σημαντικὴ καθὼς ἡ ἀποψή της βασιζέται σ' ἓνα μεγάλο σῶμα ὕλικου πού προέρχεται ἀπὸ διάφορες ἐπικὲς παραδόσεις καὶ τὸ ὁποῖο ἀντιτίθεται σφόδρα σ' ἓνα δόγμα πού κάποτε ἦταν τὸ κύριο στήριγμα τῆς πίστης γιὰ τὴν προφορικὴ σύνθεση τῶν "Όμηρικῶν ἐπῶν⁸.

Ἡ θεωρία τοῦ Parry καὶ τῶν ἐπιγόνων του μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δοῦμε τὰ δύο ἔπη κάτω ἀπὸ νέο φῶς· τὰ παλιὰ ἐπιχειρήματα εἴτε τῶν Ἑνωτικῶν εἴτε τῶν Ἀναλυτικῶν δὲν μπορούν πιά νὰ ἰσχύουν. Αὐτὸ εἶναι ἓνα σοβαρὸ πρόβλημα καὶ ὁ κάθε φιλόλογος θὰ πρέπει νὰ φροντίσει νὰ κατατοπιστεῖ πῶς ἔχουν σήμερα τὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὴ σπουδὴ τῶν "Όμηρικῶν ἐπῶν. Ἄν οἱ Ἕλληνες εἶχαν ξεχάσει τὸν Τρωϊ-

7. «Have we Homer's Iliad?» *YCS* 26 (1966) 175 κ.έ. *The language of Achilles* (1989), 104 κ.έ.

8. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τῆς Finnegan, «Oral Literature and the formula», ἐκδ. B. A. Stolz - R. S. Shanon (1977).

κὸ πόλεμο, δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολοῦσε τὸ πρόβλημα αὐτὸ σήμερα. Μὰ ὅπως φαίνεται δὲν τὸν ζέχασαν, καὶ τὸ γεγονὸς αὐτό, μὲ τὸ θρίαμβο καὶ τὴν τραγωδίᾳ ποὺ τὸ συνόδεψαν, βρίσκεται στὶς ρίζες τῆς Ἑλληνικῆς σκέψης ἀκόμα καὶ γιὰ τὰ προσωπικὰ καὶ τὰ ἐθνικὰ πεπρωμένα. Κατὰ συνέπειαν στὸν Ὅμηρο κλείνεται ὅλη ἡ Ἑλλάδα καὶ ὅλοι ἔχουμε χρέος νὰ γνωρίσουμε κάτι ἀπὸ τὴν αἰνιγματικὴ αὐτὴ προσωπικότητα καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο ποὺ κατὰ παράδοση συνδέεται μὲ τὸ ὄνομά της. Πολὺ περισσότερο ποὺ ἡ ποιήσῃ του συμβαίνει νὰ εἶναι τὸ πρῶτο χρονολογικὰ καὶ τὸ μεγαλύτερο ποιοτικὰ δημιούργημα τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ολοκληρώνεται ἡ παρουσίαση τῆς θεωρίας τοῦ Parry γιὰ τὴν ποροφορικὴ σύνθεση τῶν ἐπῶν καὶ ἡ συμβολή του στὸ Ὅμηρικὸ ζήτημα. Μὲ τὴν ὁμιλία αὐτὴ καὶ τὴν προηγούμενη γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β πιστεύω ὅτι καλύφθηκαν οἱ δύο σημαντικότερες ἐξελίξεις στὴ σπουδῇ τῶν Ὅμηρικῶν ἐπῶν κατὰ τὸν 20ὸ αἰώνα. Μποροῦν ἀκόμη νὰ συζητηθοῦν πολλὰ καὶ γιὰ τὴ θεωρία τῆς σύνθεσής τους καὶ γιὰ τὰ ἐνδεχόμενα πρότυπά τους καὶ γιὰ τὴ σχέση τους πρὸς τὰ ἔπη τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν. Γι' αὐτὰ ἴσως σὲ ἄλλη ἢ σὲ ἄλλες ὁμιλίες.